

Grzegorz Maria K o w a l s k i, *Przestępstwa emigracyjne w Galicji 1897-1918. Z badań nad dziejami polskiego wychodźstwa*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2003, ss. 258.

Emigracja jest zjawiskiem towarzyszącym społeczeństwom od wieków. Na kartach historii Europy i Świata możemy obserwować przyczyny jej powstawania oraz śledzić ją w falach o różnym nasileniu, zależnie od sytuacji polityczno-ekonomicznej poszczególnych narodów. Jest ona zjawiskiem dynamicznym, będącym żywą odpowiedzią społeczeństwa na historię jego jednostek. Historia narodu polskiego jest tu znakomitym przykładem wpływu warunków politycznych i ekonomicznych na odpływ jednostek z kraju. Decyzje o emigracji łączyły się z wieloma osobistymi i rodzinnymi tragediami. Dramatyzm tych decyzji pogłębiały dalsze losy wychodźców, którzy (przez swoją naiwność lub niewiedzę) mogli stanowić łatwy cel dla nieuczciwych agentów emigracyjnych chcących ich wykorzystać. Jak wynika z lektury niniejszej monografii, takie zdarzenia miały miejsce.

Książka ta, traktująca o zjawiskach patologicznych w odniesieniu do organizacji emigracji zarobkowej przełomu XIX i XX wieku w Galicji, składa się z trzech części: wstępnej – *Przedmowy* do książki, autorstwa prof. Wacława Uruszczaka, oraz *Zagadnień wstępnych* będących wprowadzeniem do treści właściwej opracowania podzielonej na 5 rozdziałów i *Zakończenia*. Ostatnią, trzecią część książki stanowi *Aneks* oraz *Bibliografia* (*Wykaz skrótów* i *Indeks osób*).

W części wstępnej autor wychodzi od rozważań na temat wolności wychodźstwa do obcego kraju oraz analizy historii rozwoju nowoczesnych poglądów na ten temat na przykładzie piśmiennictwa myślicieli i doktryn ekonomicznych.

Następnie, dzieląc emigrację zarobkową (jako formę dominującą w tym okresie w Galicji) na wychodźstwo czasowe (sezonowe, głównie w obrębie kontynentu) oraz stałe (osiedleńcze, najczęściej zamorskie), wskazuje na jej organizatorów – pośredników zajmujących się werbowaniem potencjalnych wychodźców oraz pośredniczeniem w ich wyjeździe z kraju – organizowaniem kontraktów dla przyszłych pracowników – robotników i ich przewozem. Podkreśla też, że tworzyli oni sieć agentów, która pokrywała całą Galicję.

Z uwagi na temat książki obejmujący zachowania przestępcze w działalności pośrednictwa wychodźstwa, zarówno przez osoby fizyczne, jak i prawne, autor dokonuje klasyfikacji charakteru agentów emigracyjnych na: działających legalnie, działających z naruszeniem obowiązującego prawa, jak również tych, którzy pracowali dla dużych instytucji: kompanii okrętowych austriackich (linia Austro-Americana), ale i zagranicznych (niemieckich, holenderskich, angielskich, francuskich).

Część wstępną pracy autor poświęcił również przedstawieniu ogólnych pojęć z zakresu omawianego zagadnienia i klasyfikacji tzw. przestępstw emigracyjnych. Zaliczano do nich m.in. „łamanie norm *ustaw wojskowych* w zakresie podżegania i pomocnictwa poborowym w uchyleniu się od służby wojskowej poprzez wychodźstwo” (s. 16), łamanie tzw. *ustawy emigracyjnej* dotyczącej „zakazu trudnienia się sprawami wychodźstwa bez wymaganego zezwolenia i skłaniania do emigracji za

pomocą przedstawiania «fałszywych faktów»” (s. 17), jak również ciągnięcie korzyści z wyzysku wychodźców i „łamanie koncesji na prowadzenie działalności polegającej na transporcie emigrantów, handel kartami okrętowymi oraz pośrednictwo pracy” (s. 17). Ostatnia forma stanowiłaby wykonywanie działalności gospodarczej w sposób niezgodny z udzielonymi zezwoleniami takim podmiotom, jak biura podróży czy biura pośrednictwa pracy.

Autor wskazuje ponadto na trudności praktyki w postawieniu w stan oskarżenia tak dużych instytucji zajmujących się organizowaniem wychodźstwa, jak Polskie Towarzystwo Emigracyjne, kompania Austro-Americana czy Canadian Pacific Railway Company i w większości ich agentów, a jedynie pojedynczych osób fizycznych działających samodzielnie lub w ramach mniejszych podmiotów.

Przedstawione powyżej zagadnienia wstępne, wprowadzające w problematykę tematu, stanowią konieczne tło dla dalszych rozważań.

Rozdział I poświęcony został zagadnieniom teoretycznym, będącym fundamentem analizowanych w dalszych rozdziałach konkretnych przypadków przestępstw emigracyjnych. Zawiera on m.in. analizę stanu prawnego obowiązującego w cesarstwie austriackim w dobie monarchii konstytucyjnej (Konstytucja austriacka z 1867 r.; normy *patentu o emigracji* z 1832 r. – *Auswanderungs-Patent*, o ile nie stoją w sprzeczności z ustawą zasadniczą; *ustawy wojskowe* – czyli trzy ustawy regulujące odbywanie służby wojskowej, będącej, zgodnie z ustawą zasadniczą, jedynym ograniczeniem swobody wychodźstwa; ustawodawstwo karne, w tym *ustawa emigracyjna* z 1897 r. (bardzo ogólnikowa i krótka – tylko trzy paragrafy) mająca zahamować proceder nielegalnego pośrednictwa w emigracji oraz normy Kodeksu karnego z 1852 r. w zakresie podżegania (*Anstiftung*), pomocnictwa (*Beihilfe*) (w łamaniu głównie norm *ustaw wojskowych*) i zwłaszcza oszustwa (*Betrug*). Autor przedstawia tu również politykę imigracyjną państw amerykańskich (przychylną napływowi nowej ludności w państwach Ameryki Południowej i Kanadzie, odwrotnie w USA) mającą wpływ na przebieg emigracji z Europy Wschodniej, Środkowowschodniej i Południowowschodniej.

W rozdziale I książki autor omawia także podmioty zajmujące się organizowaniem wychodźstwa. Do instytucji tych zalicza stowarzyszenia, kompanie okrętowe oraz biura podróży. Przedstawione zostają tu zasady ich zakładania i podstawy prawne działania takich stowarzyszeń, formalne podstawy działalności kompanii okrętowych oraz struktury ich funkcjonowania i ich rola na poszczególnych szczeblach organizacji. Wśród towarzystw okrętowych wymienione zostały m.in. Austro-Americana, Canadian Pacific Railway Company, Red-Star, Holland-America czy Norddeutscher Lloyd.

W odniesieniu do biur podróży, poza przedstawieniem podstaw prawnych działalności tych podmiotów, zaprezentowana została ich rola w pośredniczeniu emigracji (wydawanie biletów na pociągi i kart okrętowych, ekspediowanie pakunków podróżnych oraz pośrednictwo w ubezpieczeniach od wypadków) oraz zaakcentowane istnienie zakazów w prowadzeniu tej aktywności gospodarczej, np. „zmawianie wychodźców i wszelkie popieranie wychodźstwa” (s. 66).

Tak przedstawione zagadnienie daje pełen obraz funkcjonowania sieci instytucji pośredniczących i organizujących emigrację zarobkową ówczesnej Galicji. Pomocne

jest to w rozumieniu mechanizmów zachodzących w ich funkcjonowaniu, prowadzących do patologii oraz nadużyć o charakterze przestępnym.

W dalszych rozdziałach autor skupia się na przedstawieniu konkretnych przypadków dokonania przestępstw emigracyjnych przez osoby zaangażowane w działalność poszczególnych podmiotów. Kolejne rozdziały poświęcone zostały omówieniu postępowań sądowych o przestępstwa emigracyjne popełnione w działalności największych instytucji pośredniczących w emigracji: Polskiego Towarzystwa Emigracyjnego (rozdział II), Austro-Americany (rozdział III), Canadian Pacific Railway Company (rozdział IV) oraz innym sprawom emigracyjnym rozpatrywanym przez sądy (rozdział V), były to głównie postępowania przed Sądem Krajowym Karnym w Krakowie.

Konstrukcja zawartości tych rozdziałów jest podobna. W części pierwszej następuje przedstawienie historii powstania i rozwoju poszczególnych podmiotów, omówienie podstaw prawnych ich funkcjonowania (statut, koncesje) oraz mechanizmy działania charakteryzujące je.

Dane te (będące *nota bene* przedmiotem badań prowadzonych w ramach postępowania sądowego na etapie śledztwa wstępnego) poprzedzają analizę przebiegu konkretnych postępowań sądowych w sprawach przestępstw określanych jako emigracyjne.

Książka G. M. Kowalskiego wzbogacona jest *Aneksem*, który stanowi jej istotną wartość. Teksty źródłowe bowiem są zawsze bardzo ważnym elementem każdej pracy historyczno-badawczej. Zawiera on m.in. okólniki Namiestnictwa dotyczące emigracji i popełnianych nadużyć, przykładowe wzory pism używanych przez duże instytucje do korespondencji oraz koncesję jednego z tych podmiotów pośredniczących emigracji. *Aneks* uzupełniony został przez *Tabele*, które w sposób klarowny obrazują intensywność zjawiska emigracji (np. przez analizę liczby sprzedanych kart okretowych lub wystawionych certyfikatów), a także przedstawiona w liczbach działalność Dyrekcji Policji w Krakowie w sprawach związanych z wychodźstwem (liczby osób zatrzymanych i odstawionych do sądów karnych pod zarzutem naruszania norm ustaw emigracyjnych i wojskowych, jak również sprawy wydawania paszportów). *Tabele* zawierają również wykaz ważniejszych spraw o przestępstwa emigracyjne prowadzonych przez Sąd Krajowy Karny w Krakowie, który bardzo czytelnie uzupełnia i pogłębia treść książki.

Opracowanie napisane jest w sposób interesujący i przystępny. Wykorzystane w nim materiały źródłowe (rękopiśmienne i drukowane), pochodzące ze zbiorów archiwalnych w Krakowie i Lwowie, obejmują urzędowe i nieurzędowe zbiory aktów prawnych, pochodzące z akt Sądu Krajowego Karnego w Krakowie i Dyrekcji Policji w Krakowie opisy postępowań o przestępstwa emigracyjne.

Wartość badawczą pracy podnosi niezwykle bogata bibliografia. Oprócz rękopiśmiennych materiałów źródłowych pochodzących ze zbiorów siedmiu placówek archiwistycznych (polskich i ukraińskich) i bibliotek oraz wspomnianych powyżej drukowanych zbiorów aktów prawnych, autor wykorzystał ponadto publikacje prasowe (zarówno z prasy codziennej, jak i czasopism specjalistycznych – prawniczych i o profilu polityczno-społecznym) – łącznie 39 tytułów polsko i niemieckojęzycznych oraz obszerną literaturę polską i obcą. Wykorzystane zostały ponadto wspomnienia emigrantów spisane i opublikowane w formie pamiętników wychodźców. Stanowią one ważny element wiedzy o sytuacji społeczności ówczesnej Galicji,

o przyczynach wychodźstwa, działalności agentów, ich nadużyciach i losach poszczególnych jednostek, które zdecydowały się na wyjazd na obczyznę.

Opracowanie to, godne polecenia historykom, badaczom emigracji polskiej czy historykom prawa, którzy znajdą w niej bogactwo wcześniej nie w pełni wykorzystanych materiałów źródłowych, jest równie przystępne dla mniej przygotowanego czytelnika. Lekturę niniejszej książki zalecić można właściwie każdemu, kto interesuje się historią ziem polskich i losami jej mieszkańców. Skłania też do refleksji, że droga ku lepszej przyszłości na emigracji mogła być długa i trudna.

Maria Pałubska

Głód i represje wobec ludności polskiej na Ukrainie 1932-1947. Relacje, red. Roman Dzwonkowski SAC, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2005, ss. 286.

W końcu 1929 r. kierownictwo stalinowskie podjęło decyzję o przeprowadzeniu „masowej” kolektywizacji wsi radzieckiej. Miała ona według założeń komunistów „zmodernizować zacofane rolnictwo indywidualne”, a także wyrwać z biedy wielomilionowe masy chłopskie. Modernizacja ta miała dokonać się poprzez tworzenie dużych rolnych gospodarstw uspołecznionych – kołchozów, gdzie ludność wiejska miała osiągnąć „olbrzymi rozwój i dobrobyt”¹. Taka wykładnia kolektywizacji obowiązywała w Związku Radzieckim do końca lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku. Jednak rzeczywistość była zupełnie inna. Kolektywizacja i towarzysząca jej polityka „likwidacji kułaków” w połączeniu z nakładaniem nierealnych, niewspółmiernych do możliwości produkcyjnych wsi kontyngentów (przeważnie zbożowych) zrujnowała rolnictwo i doprowadziła w latach 1932-1933 do straszliwego głodu wiele milionów chłopów radzieckich. Szczególne miejsce na mapie głodu zajęła Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka. Zmarło tam co najmniej trzy miliony ludzi².

Na Ukrainie głód i inne represje stalinowskie dotyczyły przede wszystkim Ukraińców. Jednak ich ofiarą padały także inne narodowości zamieszkujące Radziecką Ukrainę – m.in. Rosjanie, Niemcy, Żydzi i oczywiście Polacy.

¹ Zob. Por. R. K u ś n i e r z, *Propaganda radziecka w okresie Wielkiego Głodu na Ukrainie (1932-1933)*, „Dzieje Najnowsze” 2004, nr 4, s. 29.

² Najbardziej prawdopodobne dane nt. liczby zmarłych z głodu podaje ukraiński historyk Stanisław Kulczycki, według którego w omawianym okresie zmarło od 3 do 3,5 mln osób. Zob. np. S. K u l c y k y j, *Tragiczna statystyka głodu*, w: *Hołód 1932-1933 roku na Ukraini: oczyma historyków, mowoj dokumentiw*, red. F. Rudycz i in., Kyjiw 1990, s. 77-78.